

УДК 82-94:821.51
DOI 10.58649/1694-5344-2025-3-101-107

АБАКИРОВ К.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
АБАКИРОВ К.
КНУ имени Ж. Баласагына
АБАКИРОВ К.
KNU J. Balasagyn

ORCID: 0009-0001-5574-3966

ТАРЫХИЙ ПРОЗАДАГЫ АВТОРДУК КОНЦЕПЦИЯ МАСЕЛЕСИНИН АЙРЫМ ЖАГДАЙЛАРЫ¹

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ АВТОРСКОЙ КОНЦЕПЦИИ В ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ

SOME QUESTIONS OF THE AUTHOR'S CONCEPT IN ANCIENT PROSE

Кыскача мүнөздөмө: Сунуш кылынган макалада азыркы кыргыз адабиятында тарыхый прозанын өнүгүшүндөгү жалпы маселелер каралат. Анын жандык-тематикалык көп түстүүлүгүн белгилей келип, автор чыгармаларда сүрөттөлгөн тарыхый окуялар менен инсандарга карата жазуучулардын сүрөткерлик позициясына көңүл бурат. Макаланын авторунун пикиринде автордук концепция чыгарманын идеялык-көркөмдүк мүдөөсүн жүзөгө ашырууда өтө маанилүү роль ойнойт. Ошону менен бирге макаланын автору жазуучулардын ишениминде негизги тарыхый окуялар менен каармандардын табиятын ачып бере турган айрым көркөм-поэтикалык каражаттардын (түш көрүүлөр, галлюцинациялар, бата берүүлөр, каргыш ж.б.) семантикасын талдоого алат.

Аннотация: В предлагаемой статье рассматриваются общие вопросы развития исторической прозы в современной кыргызской литературе. Отмечая ее жанрово-тематическое многообразие, автор особое внимание концентрирует на художественные позиции писателей на те или иные исторические события и личности, изображенные в их произведениях. По мнению автора статьи именно авторская концепция играет важнейшую роль в реализации идейно-художественного замысла произведения. Вместе с тем, автор статьи анализирует семантику некоторых художественно-поэтических средств (сновидений, галлюцинаций, благословлений, проклятий и т.д.), которые по пониманию писателей, помогают раскрыть сущность главных исторических событий и героев.

Abstract: This article discusses general issues of the development of historical prose in modern Kyrgyz literature. Noting its genre and thematic diversity, the author focuses special attention on the artistic positions of writers on certain historical events and personalities depicted in their works. According to the author of the article, it is the author's concept that plays the most important role in the implementation of the ideological and artistic concept of the work. At the same time, the author of the article analyzes the semantics of some artistic and poetic means (dreams, hallucinations, blessings, curses, etc.), which, according to the understanding of writers, help to reveal the essence of the main historical events and characters.

Негизги сөздөр: инсан; окуялар; Чынгыз хан; автордук концепция; көркөм ой-кыял; мистика; магия; түш көрүүлөр; тарыхый чындык.

Ключевые слова: личность; события; Чингиз хан; авторская концепция; художественный замысел; мистика; магия; сновидения; историческая правда.

Keywords: personality; events; Genghis Khan; author's concept; artistic design; mysticism; magic; dreams; historical truth.

¹ Бул макала Азия News газетасынын 2025-жылдын 6-февралдагы санына жарык көргөн. Бул жерде айрым өзгөртүүлөр менен берилди.

Көркөм адабиятка ынтызар адам кыргыз прозасында ХХI кылымдын баш ченинен тарта роман жанрынын, анын ичинде ошол жанрга коюлган талаптарга, бааченемдерге жооп береби-жокпу деген соболго көз жума турганда деле прозанын "тарыхий" аталышына жамынган чыгармалардын арааны жүрүп жатканын байкабай койбойт. Кыргыз романдарынын жарала баштоосун өткөн кылымдын 30-жылдарынын ортосу менен белгилесек ("Узак жол", "Кандуу жылдар", "Кең-Суу", "Каныбек"), ХХ кылымдын изи сууганча жазылган роман аттуунун баарынын жалпы саны кийинки чейрек кылымда жамырап жарык көргөн романдарга жете бербесин көрөбүз. Сандык көрсөткүч көркөм-адабий процесстин нарктуу белгиси боло албаса да, аны биротоло көңүл сыртында калтыруу кыйын, анткени ал кантсе да анда жүрүп жаткан изденүүлөрдүн мүнөзүнөн, көркөм-эстетикалык кыймылдын оош-кыйыш жактары менен бирге эртеңки өнүгүү багыттарынан алынча кабар бербей койбойт. Сан акырындап сапатка өтүүгө умтулат – ар нерсенин табияты, башка коомдук-руханий көрүнүштөр сыяктуу эле көркөм адабияттын ички маңызы да ушуну көксөйт, ошол сапатты талап кыла келет. Антпесе, сапатка басым жасоодон башка жол, башка айла жок экендигин сезип-туйган калемгерлер болбосо, алар чаалыкпай изденип караламан калемгерлердин ичинен бирден-экиден суурулуп чыгышпаса, көркөм адабияттын баасы түшүп, кунары качып, ага болгон коомдук кызыкчылыктын төмөндөөсүнүн негиздүү себептеринин бири болуп калат.

Соңку кыргыз прозасында тарыхый тематика өтө жыш жана ыкчам иштелип, ондогон повесттер, романдар жарыяланып, алардын ичинен чыгып-чыкпай унутулуп, бир ооз кеп-сөзгө алынбай калышы бул тармакка баш койгон авторлорду ойго салбай койбосо керек. Натыйжада ошол ооматы кеткен чыгармалардай жорго салыш менен арыдан-бери жазыла калбаган, тарыхый өткөн чак бир жактуу жана чала-чарпыт сүрөттөлбөгөн, аныгында эле бул жанрдын көркөм-эстетикалык нарктуулугун көтөргөн чыгармаларды жаратуу зарылдыгы келип чыкты окшойт. Тарых каалагандай аңтарып кие берчү тон эместигин түшүнгөн авторлордун бир даары тарыхый көркөм материал топтоп, ылгоонун жана сүрөттөнүн башкаларды кайталабаган, натыйжалуу ыкма-каражаттарына издөө салганы да ушундан улам болуш керек. Кандай гана эл болбосун

узунду-кыскалуу тарыхы болуп, ал аны ар дайым эсинде сактап, таанып-билүүгө, муундарга мурастап калтырууга умтулат да, жасалгалап, шөкөттөп фольклорго оодарат, адабиятта болсо сөз чеберлери же өзүн ошондоймун деген калемгерлер аны көркөм ой элегинен өткөрүп, ирдүү жана олуттуу учурларын ылгап, иргеп, тарыхый факт менен кыял туундуларын жуурулуштуруп, образдуу формада берүү аракетин көрүшөт. Мындан улам адабияттагы тарыхый жанрды элдин өзүнүн өткөндөгүсүн бүгүнкү күнгө жалгаштырып, образдуу-элестүү түрдө кайра жаратуу аракеттеринин табигый жана мыйзамченемдүү көрүнүшү десек болот. Мындай жооптуу ишти бир жагынан илимпоз-тарыхчы, бир чети нукура көркөм сөз чебери катары эки ишти моюндап, айкалыштырууга дарамети жеткен чыгармачыл инсандар гана аткаары айгине. Демек, тарыхый жана көркөм чындык, алардын синтези деген маселе бул жанрдагы чыгармалар үчүн өзөктүү орунда туруп, адабий-эстетикалык башка толгон проблемаларды жетектеген да, чечкен да күчкө ээ болуп калат. Ал эми ошол тарыхты көркөм чындыкка айлантуунун каражаттары, ыкмалары ар бир автордун талантына, билимине жана чеберчилигине көз каранды экендиги айтпаса да түшүнүктүү.

Дегинкиси, "тарыхый" аталышындагы жанрдык аныктамага жана чыгарманын иш жүзүндөгү мазмунуна келгенде кыргыз жазуучуларында ачык-айкын позиция жок сыяктанып, олку-солкулуктар байкалат. Маселен, **Т. Сыдыкбеов, Т. Касымбеков, К. Осмоналиев** сындуу бир катар нукура тарыхый романдардын авторлорун айтпаганда деле, кийинки чейрек кылым аралыгында жарык көргөн **Р. Абдиевдин** "Алай закымдары" (2005), **К. Ашымбаевдин** "Азат көчү" (2012), **К. Бакиевдин** "Дарыялар жайыкта кошулушат" (2001), **С. Бейшембиевдин** "Бөрү баатыр" (2002), **Ж. Егембердиевдин** "Канат хан" (2006), **К. Иманалиевдин** "Тагай бий" (2010), "Шабдан баатыр" (2014), **Ү. Мурзапардын** "Сакылар жери" (2001), **Ү. Мурзапар** менен **Г. Абдрахмановдун** "Данакер" (2015), **М. Чокотегиндин** "Нарбаш" (2018), **К. Кушубековдун** "Улуу тоого чыккан барбы" (1992-2009), **Э. Отунчиевдин** "Молдо Асан" (2008), "Жеңижок" (2009-2015), **Т. Касымовдун** "Боронбай жана Төрөтай" (2006), "Тагай бий" (2011), **А. Мусабековдун** "Кулукей баатыр" (2011), **А. Нааматовдун** "Аманат" (2009), **А. Рыскуловдун** "Атакенин

Акболот" (2012), **Ж. Токтоналиевдин** "Баатыр Шабдан" (2006), "Хан Ормон" (2000-2013), "Абийир өлүмдөн бийик" (2011), **А. Стамовдун** "Хан Тейиш", "Суусамырдын ээси" (2010), **А. Муратовдун** "Сунулган баш, суурулган кылыч..." (2012), "Алимбек датканын арманы" (2025), **Т. Элебаевдин** тарыхый роман-хроника делген "Чыгыш же чоң бийлер баяны" (2012), **Т. Жолдубаевдин** "Актоко" (2015), **Б. Максүтовдун** "Кызыл кыргын, кандуу кармаш" (2009, 2016), **Т. Мейманалиев менен Б. Мейманалиевдин** "Императордун тукуму" (2016, орусчасы – 2010), **С. Гавайдын** "Скифтин каргышы" (2006), **А. Бекбалаевдин** (Аммиан фон Бек) "Баламбер – хан гуннов", "Ульдин – хан гуннов", "Атилла – хан гуннов" (книги III, IV), **К. Сактановдун** "Искендер Зулкарнайн" (2005), "Атилла" (2011), **А. Сарманбетовдун** "Капсалаң доор. Карга аке" (2018), "Кызыр даарыган Кыдыр аке" (2022), "Жылдыздар жерде жанышат. Нурдөөлөт баатыр менен Бурулча сулуу" (2024), **Б. Табалдиевдин** "Катагандын кылычы" (2012), **А. Темиркуловдун** "Кылыч мизиндеги доор" (2020), **А. Көлбаевдин** "Шыбак жыты (Бумын, Истеми кагандар)" (2018), "Алп Сол каган" (2021) жана башка да бир катар повесттер менен романдар "тарыхый" аныктамасы менен жарык көрүп, ошого жараша көркөм материал жайгаштырылган. **Аман Газиевдин (В. Плоских, Ю. Бородин, В. Мокрынин)** орус тилиндеги "Посольство Земарха", "Таласская битва", "Барс-Бег, каган кыргызов" (2002), "Во времена караханидов", "Пулат-хан" (2010), "На берегах Яксарты" (2010), "На берегах Иссык-Куля", "Горная царица Алая", "Пржевальский буревестник" (2010), "Долгий путь к России" (2010) аттуу тарыхый маалыматтар менен көркөм ой-толгоолорду айкалыштыруу менен жазылган тарыхый новеллалары менен повесттерин, **К. Медетхан менен М. Апышевдин** "Небесная империя" (2012) повестин да эске албай кетүүгө болбойт. Белгилүү тарых жана элдик каада-салт изилдөөчү **Асыкбек Оморов** да "Чынгызхан" (2008), "Темирлан" (2010) аттуу чыгармаларын тарыхый роман катары жарыкка чыгарган. Бирок алар аныгында ушул эле автордун "Аттиласы" (2015) сыяктуу эле тарыхый роман эмес, өз бетинче изденүү менен жазылган илимий-популярдуу эмгектер болуп саналат. Аталган роман, повесттердин басымдуу бөлүгү кайсы бир инсандын өмүр жолун таяныч туткан тарыхый-биографиялык чыгармалар болуп эсептелет. Дүйнөлүк адабияттагы

тарыхый-көркөм чыгармалардын көбү деле кайсы бир белгилүү инсандын өмүр жолуна, ишмердигине негизделип, жалпылаштыруу орчундуу орун ээлей келгени белгилүү.

Ал эми тарых кадыресе турмуштук өңүттөн иликтөөгө алынып, социалдык-саясий, моралдык-нравалык, философиялык, элдик эстутум проблемалары козголгон, б.а., тарыхый мезгил-мейкиндик ачык көрүнүп турган жоон топ чыгармаларды жазуучулар жөн гана "роман", "повесть" аталыштары менен жарыялашкан. Аларга: **М. Абакировдун** "Көкөй кести" (2010), "Барымта" (2008), **Р. Абдиевдин** "Төпө аке" (2002), **А.Койчиевдин** "Мисмилдирик" (2009), **А.Көлбаевдин** "Жапырык" (2012), **К. Сапарбаевдин** "Ор" (2010), **К. Иманалиевдин** "Алтынкөлдүн аккуусу" (2005), **Т. Жолдубаевдин** "Кут-ай" (2018), **О. Шакирдин** "Куюн доор" (2016), **С. Өмүрбаевдин** "Улуу Үркүн" (2015), **С. Станалиевдин** "Чагылгандын көз жашы" (2001), "Жылдын эң узак күнү" (2007), **Э. Турсуновдун** "Балбай" (2002), "Ата Журт" (2011), "Боронбай" (2004), "Хан Теңир" (2019), **Ш. Эсенгуловдун** "Кожомкул" (2003), **А. Карыбаевдин** "Садыр аке" (2007), **К.Сактановдун** "Маркумдар үнү" (1991), "Алымбек датка" (2009), **М. Жоошбаевдин** "Тогуз кайрык" (2014), **А.Муратовдун** "Жылдыздар тараган тандар" (2020), **П. Дүйшөнбаевдин** "Нүзүп минбашы" (2014), "Жармазардагы акыркы кеч" (2017), **Ж. Абдылдабекованын** "Доорлор тогошуусу. Шабдан баатыр" (орусчасы: "Тернистые веги эпохи", 2020) жана башка жоон топ роман, повесттер кирет. Ал эми бүтүндөй көөнө, орто кылымдардагы, андан да берки кыргыз тарыхына арналган: "Барсбек кагандын көрөр көзү" (2002), "Ак өргөөгө кут түшкөндө" (2012), "Каратүлөк чоронун эрдиги" (2004), "Күнбосун ажо" (2007), "Эр Садырдын үркөрдөй кошуну" (2015), "Куш базардан кийин" (2019), "Жалдуу Каба" (2018), "Мамык кандын ажайып түшү же чөккөн көңүл чалкыганда" (2016) өңдүү белгилүү романдардын автору **Т. Субанбеков** аларды "роман-тымсал" деген жанрдык аныктама менен элге тартуу кылган. Бул адабий терминби же оозеки кептен ооп келген аныктамабы, ал кандай чечмеленет, муну билген деле киши жок. **Ш. Бейшеналиев** "Тайлак баатырды" даректүү роман (1998), **К. Бердикеев** "Тагдыр тамчыларын" (2013) роман-хроника десе, **Т. Бийназаров** "Тагай бий" (2003) аттуу чыгармасын "санжыралуу

баян", **Ш. Ажыбеков** "Ак-Бейитти" (2013) тарыхий-көркөм чыгарма, **А. Мырзаев** "Раззаков" (2006) деген чыгармасын тарыхий-документалдуу роман деп атайт. **К. Өгөбай** болсо, "Баласагын" (2012) аттуу эмгегин көркөм-адабий басылма, "Пирпендени" (2008) жөн гана роман катары сунуш кылган. "Тарыхий баян" деп аталган чыгармалар да көп. Мунун өзү бир жагынан жазуучулар чыгармаларды жазаарын жазып, алардын жанрдык табиятын биротоло аңдап-биле албай турушабы деген ойго түртсө, экинчиден адабияттын теориясына төп келген жанрдык эреже-ченемдер эми бекем сакталбай, анын бири-биринен айырмалуу белгилери албетте, белгилүү бир көркөм-эстетикалык логикага ылайык аралаша баштоосун түшүндүрөт. Жанрдык нарк-ченемдердин аралашуусу же бузулушу азыркы адабиятта жыш кездешкени менен, бирок неси болсо да, жанр деген жанр, ал адабияттын көп кылымдар өнүгүшүндө иштелип чыккан өзүнчө эле бир "формула" экендигин, кандай болгон күндө да анын негизги талаптары сакталышы керектигин кесипкөй көркөм сөз чеберлери жакшы билишет. Антпесе, чыгарма башаламан тексттердин жыйындысы болуп калаары түшүнүктүү.

Төмөндө биз сөз кылмак болгон чыгармаларга "тарыхий" деген кошумча жанрдык аныктама берилбесе да, аларда "мен мына" деп жүз ачып турган тарых бар экени талашсыз. Аларда тарых жана тарыхий инсандар линиясынын орду авторлордун көздөгөн максат-мүдөөлөрүнүн масштабы менен өлчөнүп, коюлган башка маселелердин тутумуна ылайык узунду-кыскалуу көркөм иштетүүдөн өткөрүлөт. Негизгиси, айтылгандай, кеп автор тарабынан берилген жанрдык аныктамада деле эмес. Бирок жанр дегенибиздин өзү чыгармада сүрөттөлгөн турмушту жазуучу кандай элестетип, кандай көркөм ой элегинен өткөрө тургандыгынан кабар берип, анын сюжеттик-композициялык структурасын гана айкындабастан, аны окурманга багыттоодогу ой-туюмун, көз карашын да чагылдырат. Мезгилдик-мейкиндик аттуу учу-кыйры белгисиз түшүнүктүн курамынан анын кайсы бир бүктөмүн, кайсы бир учурун бөлүп алып (өткөн доор, бүгүнкү күндөр, эртеңкибиз), андагы коомдук кыймылдын күзгүсү болгон, кыйма-чийме адам турмушун сүрөттөп берген жазуучу аны өз дараметине жараша жандүйнөсүнөн өткөрүп, аны так ошондой абалында окурман да кабыл алуусун каалайт.

Анткени окурмансыз жазуучу болбойт. Бирок ушундай эки тараптуу, бир максаттуу өз ара алаканын акыбети албетте, ошол чыгарманын көркөм-эстетикалык нарктуулугуна тикелей көз каранды экендиги айтпасак да түшүнүктүү. Эгерде жазуучу өз баянына окурманды ынандырып, кызыгуусун ойгото алса, чыгарма жаман жазылган эмес деп койсок болот. Ошол сыңары жогоруда саналган жана балким санакка кирбей калган чыгармалардын баарынын ушул ынандыруучулук сапаты бирдей эмес. **Алардын, тагыраагы, жогоруда аталган чыгармалардын арасында "тарыхий" деп аталган-аталбаганына карабай чама-чаркы чектелүү, мазмуну тайкы, образдары элдир-селдир, сюжеттик-композициялык курулушу бошоч жана башаламан, кыскасы, нагыз көркөм-адабий чыгарманын талаптарынан алыс турган, ал тургай жарамсыз басылмалар да бир топ.** Бул беш кол тең эмес дегендей эле кеп. Александр Македонский, Атилла, Чынгызхан, Тамерлан сындуу даңкы таш жарган инсандар тууралуу айрым чыгармаларды эске албаганда, аталган роман, повесть, новелла, аңгеме дегендердин баары кыргыз тарыхына, андагы белгилүү жана кийин гана элге кеңири таанылган инсандар ишмердигине тикелей байланыштуу. Басымдуу бөлүгү эгемендик мезгилде жаралган мындай чыгармалардагы тарыхий инсандар образдарынын көркөм-эстетикалык гана эмес, социалдык-философиялык трактовкасында жалпылыктар менен бирге айырмачылыктар, ал тургай бири-бирине жанаша бербей, эки ача ой жараткан учурлар кадам сайын кездешет. Барсбектен тарта элдик баяндардан улам **тарых жараткан инсандар** катары кабылданып калган Жаңыл Мырза, Курманбек, Шырдакбек, Эр Эшим, Долон бий, Адигине, Тагай бий, Эр Садыр (ж.б.), андан бери Атаке баатыр, Тайлак баатыр, Абайылда, Жангарач, Алымбек датка, Чаа бий, Хан Тейиш, Курманжан датка, Жантай хан, Шабдан, Нүзүп, Мусулманкул, Ормонхан, Балбай, Боронбай, Кыдыр аке, Мамыр баатыр жана башкалар деп узарта берүүгө боло турган, советтик доорго чейинки белгилүү адамдардын ар бири тууралуу бир нечеден чыгармалардын жазылышы, аларда бир эле доордун жана адамдардын жашоо-тирлигинин, бир эле инсандын ар башкача сыпатталышы, мындай көркөм көрүнүштүн табияты жана себептери бизде дээрлик иликтене элек. Маселен, элдик эпостун атактуу каарманы Жаңыл Мырза тууралуу эле жазылган он бешке жакын чыгармалардагы

(драмалар, поэмалар, романдар ж.б.) айырмачылыктар жана окшоштуктар, алардагы автордук концепциялардын тек-жайы тууралуу ооз толтуруп айткыдай сөз боло элек. Тагай бий, Ормон хан, Балбай, Курманжан датка, Атаке баатыр, Шабдан сындуу бир катар инсандар тууралуу деле ушуну айтууга болот. Бирок кандай болсо да, элге аттын кашкасындай таанымал мындай адамдардын бир канчалаган көркөм-тарыхый иликтөөлөргө объект болуп түшүшү эч кандай каршылык жаратпай, тескерисинче, коомдук кызыкчылыкты күчөтсө, кайсы бир чакан аймакка гана маалым болгон тыңчыкма инсандардын өмүрүн, иштерин көбүртүп-жабыртып, улуттук масштабга көтөрүүгө далбас урган "тарыхый" чыгармалар да жетиштүү. Алардын көбү көркөм-эстетикалык чабалдыгынан улам адабиятчы-сынчылардын көңүл буруусуна арзыбай турса, талапка жооп берген, мыкты бир даар чыгармалар объективдүү себептердин айынан анализге алынбай келет (адабий гезит-журналдардын жоктугу, профессионал-сынчылардын эмгегине болгон муктаждыктын төмөндөшү, соцтармактардагы оңду-солду жана "кол ийрине тартат" пикирлердин үстөмдүгү ж.б.). Булар эми өзүнчө узак сөздү талап эткен чоң маселе. **Ошондуктан, биз да кезеги келгенче улуттук прозадагы накта кыргыз тарыхын кое туруп, дүйнөлүк тарыхта өйдө-төмөн баа-ченемдердин объектиси боло келген, кыргыздарга тикелей да, кыйыр да тиешеси бар "Чынгызхан" темасындагы чыгармалар жана алардагы автордук көз караштарга байланыштуу кээ бир маселелер тууралуу азыноолак кеп кыла туралы.**

Адабияттагы тарыхка байланыштуу арбын проблемалардын ичинен бизде анча сөз болбой келген кардиналдуу бир маселе бар. Ал – тарыхтын көркөм иликтөөгө алынган мезгилдик-мейкиндик бир бүктөмүнө, аны кыйма-чийме толтуруп турган адамдар жана коомдук турмуштун тынымсыз процесстерине карата **автордун көз карашы, позициясы жана ошого жараша чыгармага сиңирген өздүк концепциясы.** Мунсуз чыгарма жаралбайт. Автор эмнени айткысы келип, окурманды эмнеге ишендиргиси келип жатат деген өтө маанилүү жагдайды эске албай туруп чыгармага калыс баа берүү, дегеле аны жеткилең түшүнүү кыйын болуп калат. Чеберчилик маселесин кое турганда деле, бир эле тарыхый окуянын же тарыхый инсандын ар башкача сүрөттөлүп, ар башка ойго жетелеп,

ар түркүн тыянак чыгарууга түртүп турушу ириде ошол автордун түшүнүк-көз карашына байланып турары анык. Социалисттик реализм доорунан кийинки адабият менен кошо ага болгон идеологиялык чектөө-кысымдардын жок болушу элибиздин көркөм сөз чеберлери үчүн каалгандай өздүк көз карашын ачыктоого жол ачты да, өзүнчө эле "көркөм-эстетикалык плюрализмдин" мезгили башталды. Жазуучу-акындын табият берген таланты, билим-аң сезими, дүйнө таанымы жана аларга жараша сүрөттөп жаткан же сүрөттөмөкчү болгон объектисине карата көз карашы менен шартталган автордук дүйнөтүшүнүк ошентип толук эркиндик алды. Тактап айтканда ошол автордук позиция (автордук: көз караш, концепция, дүйнөтүшүнүк десек да болот) бардык авторлордо бирдей боло албастыгы эки жерде эки төрт дегендей эле нерсе болгондуктан, анын ишке ашуу жолдору же каражаттары да окшош, тең чамал эмес. Биз муну бир эле темага, бир эле инсанга арналган чыгармаларда колдонулган айрым көркөм-эстетикалык каражат-ыкмалардын мисалынан даана көрсөк болот. Ошол сыңары кыргыз прозасындагы **"Чынгыз хан"** темасындагы чыгармаларда негедир жыш кездешкен: каргыш, түш көрүү, көрүнчү, дуба, бата, кубулуу сындуу магиялык, мистикалык, эзотерикалык түшүнүктөрдүн көркөм-семантикалык табияты да автордук концепциялардын тек-жайын ачыктоодо олуттуу мааниге эгедер болот. Сыртынан өзүнчө сюжеттик-тематикалык сызыкча-линия же эпизод, деталь катары көрүнсө да, иш жүзүндө алар чыгарманын бүтүндөй ички структурасына, анын идеялык-образдык системасына таасир берип, автордук концепцияны ачыктаган категориалдык көрүнүш даражасында турат. Бир караганда реалдуулуктан тышкары же анын көлөкөсүндө тургансыганы менен алар түйшүктөн эзели арылбаган адам турмушун, анын акыл-эс, ой-сезим айдыңын дайыма коштоп, жандай келген эле көрүнүш-түшүнүктөр болуп эсептелет да, адабий чыгармаларда жөндөн-жөн орун албаган, маанилүү каражат-мотивдерден болуп калат. Ар биринин өзүнчөлүктөрү болсо да, алар бири-бири менен тутумдаша келип, бири-бирин шарттап, бири-бирине өтүп, татаалдашуусу да жыш кездешет. **Мистика, магия, фэнтези** деген абстрактуу түшүнүктөр алардын аралаш формасына деле колдонула берип, Батыш адабиятында XX кылымда дүркүрөп өнүккөн "аң-сезим агымына" тиешелүү модернисттик багытка да

кошулуп кетет. Мындай түшүнүктөр эреже катары көптөгөн чыгармаларда түш көрүү, галлюцинация (көрүнчү, сырдуу үн-дооштор, кереметтүү-сырдуу кубулуштар жана жандуу-жансыз персонаждар), бата берүү, каргыш сындуу каражаттар аркылуу берилет. Булар албетте, кыргыз адабияты ачкан жаңылык эмес. Аталган түшүнүктөр аралашкан, атүгүл баштан-аяк аларга чулганган чыгармалар дүйнөлүк адабиятта тээ илгертеден эле жарала келгени маалым. Кыргыз адабий прозасында бул көрүнүш орун алып, кулачын жайганына көп эле болду окшойт. Ч. Айтматов, А. Стамов, К. Жусубалиев, С. Раев, Т. Мадылбай, Ч. Абыкеев, А. Койчиев, А. Сарманбетов, Ж. Исабаева, Э. Өмүракунов, К. Аркабаев, К. Байбосунов ж.б. бир топ прозаиктердин чыгармаларынын айрымдарында эпизод, деталь, башкаларында бүтүндөй сюжеттин кыр аркасы, өзөктүү мотив катары функция көтөргөн магиялык, мистикалык көрүнүштөр улуттук прозадагы изденүүлөрдүн бир багытын түзөт дешке да болот. Неси болсо да, адам жана коом турмушунун кайсы бир кырларын жана сырларын ар башка жана көп түрдүү каражат-ыкмалар менен ачып берүү аракеттери колдоого арзып, кеп төркүнү чыгарманын көркөм-эстетикалык сапат-наркын көтөрүүгө, автордун максат-мүдөөсүнүн ишке ашуусуна аталган жана аталбаган негизги жана кошумча поэтикалык каражаттар канчалык салым кошту деген суроого барып такалат. Булар албетте, автордун чеберчилиги менен бирдикте чыгармалардын айланып өтүүгө мүмкүн болбогон башка, ирдүү проблемалары менен тутумдаш, удаалаш талданаары турган иш.

Аталган проблемалар кыргыз адабий сыны менен адабият таануусунда текши талдоого алына элек болсо да, бул бул багытта айрым чыгармалар боюнча байкоолор, талдоолор бар. [1] Ал эми магиялык, мистикалык көрүнүштөр кыргыз адабиятында көбүнчө "Манас" эпосуна гана байланыштуу каралып [2], көркөм адабиятка тиешелүү бирин-серин гана изилдөөлөр жаралды. [3] Ал эми дүйнөгө жакшы-жаманы аралаш иштери менен даңкы чыккан Чынгыз хан тууралуу жазылган чыгармаларда кездешкен жогоркудай көрүнүштөр жана алардын жардамы менен берилген автордук көз караш проблемасы боюнча ар тараптуу жана терең иликтөөлөр алиге өз кезегин күтүп турат.

Колдонулган адабияттар

1. Ч. Айтматов, А. Стамов, С. Раев, А. Койчиев, Ч. Абыкеев, Ж. Исабаева, Э. Өмүракунов ж.б. жазуучулардын айрым чыгармалары талдоого алынган макалалар.
2. Убукеев М. Тайны эпоса "Манас" // Литературный Кыргызстан, 1992, № 11-12, с. 160-169; Бекмухамедова Н. Эпос "Манас": проблемы онейротопики и визионотопики (структура, функции, символика). – Бишкек, 2018, 364 с.
3. Эшматов Р. Адабий түштөрдүн көркөм табияты (XX к. кыргыз прозасы: 1950-1980-жылдар). – Бишкек, 2015, 184-б.

Рецензент: филол.и.к., доцент Турдубаева Н.